

ไตรพสบัญญา ภาคที่ ๕

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์

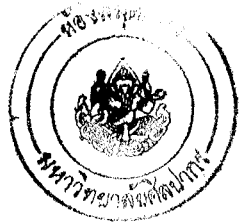
พิมพ์ครั้งแรก

ในงานศพ หม่อมแสง ดิสกุล ณกรุงเทพฯ

ขมเมียบ พ.ศ. ๒๔๖๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หน้าของปกหนังสือพิมพ์

โสฬสบุญทา ภาคที่ ๕

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์

ในงานศพ หม่อมแสง ดิศกุล ณ กรุงเทพฯ

พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

หนังสือโสฬสขุญหา พิมพ์เป็นภาคที่ ๕ ส่วนนี้ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ กับหม่อมเจ้าในกรม คือ
หม่อมเจ้าหญิงมารยาตกรัตยา ๑ หม่อมเจ้าหญิงพรพิลาศ ๑ หม่อม
เจ้าหญิงพวงมาศผกา ๑ หม่อมเจ้าชายศุภรธรรมดิศ ๑ หม่อมเจ้า
หญิงเรานิภาวดี ๑ หม่อมเจ้าหญิง (เพ็ชร) ๑ ทรงศรัทธาพิมพ์
ให้แพร่หลาย เจริญอายุพระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงอุทิศส่วนพระกตล เฉพาะแก่หม่อมแสง กิศกุล ณกรุงเทพ
ซึ่งตั้งแก่กรรมเมื่อ ๒๕/๕/๒๕๐๓ พ.ศ. ๒๕๐๓

โศภนบัญญัติ ปาหมายนวรรค

๑๒ ภัทรวรรณมาณบัญญัติ

นมัตถุ สุกตัสส

โศกัญชหิ คตฺถหิณฺทิตฺถิ อเนชฺชํ อิจฺจายัสฺมา ภัทรวุโ
 นนฺทัญชหิ โขมตฺถิณฺณํ วิมุตฺตํ
 กัปปัญชหิ อภียาเจ สฺเมธํ สุตฺวาน นาคัสส "อปนมิสฺสันตฺติ อิตฺโต
 นานาชนา ชนปฺเทหิ สังคตา ทว วิว วากยํ อภิกงฺขมานา
 เตสฺส ทวฺ สาธุ วียากโรหิ ตตา หิ เต วิทิตฺโต เอส ธีมฺไมติ ฯ
 ๑ ฌยตฺถัน จะไถรบฺพระราชทานถววยวิสัชนาในภัทรวรรณบัญญัติ
 คำรบ ๑๒ มีคาถาปัจฉาพยากรณ์ ๔ พระคาถา เป็นลิกขาธารณมุข
 อุตฺเทศ คำเนื่อความว่า ภัทรวรรณมาณพกล่าวพระคาถ
 สรรเสริญพระคุณ กรวยทูลถามบัญญัติอันลึกลง ในพระผู้ทรงพระภคย์
 ๒ พระคาถา มีเนื้อความว่า "อภียาเจ สฺเมธ" ข้าพระองค์มาวิงวอน
 อยู่เฉพาะ มาวิงวอนอยู่โดยเคารพ ซึ่งพระผู้มีพระภคย์ผู้มีเมธา
 พระบัญญัติอันดี "โศกัญชหิ" อันสละโศกระอาโดยคังนำเสียได้
 "คตฺถหิณฺทิตฺถิ" อันตคซึ่งคณหาเครองสคังจิตรเสียได้ "อเนชฺช" ไม่มี
 กิเลสเครองสเทือนเครองหวั่นไหว "นันทัญชหิ" อันละนันทิความ
 เพลินเสียได้ "โขมตฺถิณฺณ" อันข้ามโอะระข้ามห้วงใหญ่เสียได้แล้ว

๑. อปนมิสฺสันตฺติ บ้าง

โสฬสขัณฺฑหา ปารายนวรรค

“วิมุตฺถ” พระองค์ผู้พ้นพิเศษแล้ว “กัปปขัณฺฑชหิ” พระองค์ละกัปปะ
 กิเลสเครื่องกำหนดเสียได้แล้ว “วิร” ข้าแต่พระองค์ผู้แก่ลวกแล้ว
 “นानา ชนา” ชนทั้งหลายต่าง ๆ “ทว วากยิ อภิกังขมานา” มา
 จำนงเฉพาะหวังปราถนาซึ่งพระวาทะของพระองค์ “ชนปะเทหิ สังคตา”
 ใต้ออกจากชนยททั้งหลายมาดั่งพร้อมแล้ว มาประชุมณะสถานที
 อันเกี่ยวเปนสมามคมอันใหญ่แล้ว “สัคควาน นาคัสส อปภิมิสฺสันติ อโศ”
 ครั้นได้ฟังคำสั่งสอนแห่งพระองค์ผู้บุรุษอนาคตนินอันประเสริฐ
 แล้ว ก็จักหลีกไปจากที่นี่ “เตสํ ทวํ สาธ วิยาถโรหิ” ขอพระองค์
 จงพยากรณ์กล่าวแก่แก่ชนต่าง ๆ ซึ่งมาแต่ต่าง ๆ ชนยทเหล่านั้น ให้
 เสรีประโยชน์เด็ก “ตถา หิ เต วิทิตโ อเส อัมโม” เพราะวาทธรรม
 นั้นพระองค์ได้รู้แจ้งแล้ว พระองค์ตรัสรู้แจ้งประจักษ์แล้วทุกประการ
 จะต้องทำให้ข้าเวลาพักตรีกตรองก่อนแล้วจึงจะแสดงได้ดังนี้มิได้มี ธรรม
 นั้นแจ่มแจ้งเฉพาะพระญาณสันตติในทันใด ถึงซึ่งอุกฤษฺฐในสัมมา
 สัมพุทธวิสัยแล้วทุกทีวาราทริกาล

ถวายนื้อความในนิเทศแลอดีตถกถานัย ๘ บท ซึ่งภัทราวธ
 มาณพกล่าวสรรเสริญพระคุณใน ๓ บาทพระคานานัน บทที่หนึ่งว่า
 “โอกัญฺชโห” พระผู้มีพระภาคย์ละโอคะเสียได้ละอาโลยทั้งน้ำเสีย
 ใต้นั้น ฉันทราศ นันทิตถหา อุปายุยาทาธิฏฐานาภินิเวสานสฺย ทียคท
 เปนไปในร่างกายอันมีใจครองอยู่ มีเวทนาสัณฺญาเจตนานัน ซื่อว่าโอคะ
 อาโลยพัวพันทั้งน้ำ แลโอคะ อาโลยในอุปาทานักขันธนั้น พระพุทธเจ้า
 ใต้ละเสียได้แล้ว ตักฺตราเกวํเพิกถอนขันเสียบด้วยคิแล้ว ทำให้เป็น

ประหนึ่งวัตถุแห่งศาลาขาคยอกเสียแล้ว ท่านได้ทำให้เป็นธรรมอันยังเกิดตามไม้ไผ่แล้ว เป็นธรรมอันยังเกิดมีต่อไปไม้ไผ่เป็นธรรมคา เพราะเหตุดังนี้พระผู้มีพระภาคย์พุทธเจ้าจึงเป็น “โกลัญชโห” ผู้ละอาโลยคือตัดหางนาเสียไถ่แล้ว ด้วยประการฉะนี้ บทที่ ๒ ว่า “คณฺหิ จฺฉโห” พระองค์ตัดคณฺหิเสียไถ่ซาคแล้วนั้น คณฺหิ ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธรรม ๖ อารมณฺ์นี้ พระองค์ได้ตัดเสียซาคกับทั้งวาคนาคด้วยประการทั้งปวงแล้ว บทที่ ๓ ว่า “อนโช” พระองค์ไม่สเทือนไม่วันไหนวันนั้น เพราะเหตุพระองค์ไม่มี เอชา คือคณฺหิเครื่องแสวงหาแลหาวันไหน อนึ่งเพราะพระองค์ไม่ไหวไม่สเทือนด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ ประการ บทที่ ๔ ว่า “นินฺทิตฺตโห” พระองค์ละนินฺทิตฺตเครื่องเพลิกเพลินความเพลิกเสียไถ่แล้วนั้น เพราะพระองค์ละความปรารถนาในอุปาทานกัมมอันส่วนอกิตส่วนอนาคตส่วนปัจจุันเสียสิ้นแล้ว บทที่ ๕ ว่า “โอมตฺถโห” พระองค์ผู้ข้ามห้วงแล้วนั้น เพราะเหตุพระองค์ข้ามห้วงอันลึกอันให้สัตว์จมลงมีกามโสมะเป็นต้นเสียไถ่แล้ว ด้วยเอกายนมรรคคือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการแล้ว บทที่ ๖ ว่า “วิมฺตฺโต” พระองค์ผู้พ้นพิเศษแล้วนั้น เพราะพระองค์มีจิตพ้นพิเศษแล้วจากราคะ โทสะ โมหะ กัมภิลสยวิวาร แลกิเลสวิฆารากิสังขารทั้งปวงแล้ว ด้วยสมุจเฉทวิมุตติ อันยังเกิดเพราะสัมมาสัมโพธิสยัมมัญญาณ บทที่ ๗ ว่า “กัปปัญชโห” พระองค์ผู้ละกัปปะกรรมเครื่องกำหนดเสียไถ่แล้วนั้น คณฺหิ ก็ชื่อว่ากัปปะเครื่องกำหนด ทิฏฐิ ก็ชื่อว่ากัปปะเครื่องกำหนด สัตว์มาอาตวียคณฺหิเป็นเหตุ ก็มากำหนดอารมณฺ์นั้น ๆ ว่าของเรา ๆ

โสฬสขัณฺฑิกา ปารายณวรรค

เป็นต้น มาอาศรัยทิฏฐิความเห็นวิปริตเป็นเหตุ ก็มากำหนดว่าเที่ยง
 เป็นต้น ตัณหาแลทิฏฐิเป็นเครื่องกำหนดไปต่าง ๆ จึงมีนามตาม
 อิตถกถาว่า “กัปปโย” ก็เลสธรรมเครื่องกำหนด ก็เลสธรรมเครื่อง
 กำหนด ๆ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าละเสียด้วยเจโตวิมุตติขัณฺฑิกวิมุตติ
 เหตุหน่ายแห่งราคะแลหน่ายแห่งอวิชชานั้น จึงเป็น “กัปปัญชโท”
 ผู้ละกิเลสเป็นเหตุกำหนดเสียแล้วจากพระสันตทาน บทที่ ๘ ว่า “สุเมโธ”
 พระองค์มีพระเมธาอันคั่น เพราะเหตุทำลายกิเลสสามภพธรรมด้วย
 สัมมัญญาณ แลอาจสามารถที่จะยกขัณฺฑิกขันธ์สิ่งสองไว้ในยสรวพลัตถ
 อื่น ๆ ให้เกิดญาณจักขุ ทำลายกิเลสในสันตทานคนเสียได้เป็นสุคตา—
 นุ โพลกพุทธสาวก

ภิกขุมาณพทุสสรเสริญพระคุณในทางพระปริชาแลปะหانهแล
 วิมุตติ ด้วยบททั้ง ๘ อันมาในสามบาทพระคาถา กรายทลธวารานา
 ติงนแลแล้ว จึงกรายทลความประสงค์ของบริสัขหมัใหญ่อันมาประชุม
 มากในสมัยนั้นว่า “สุตฺวาน นาคัสส” จนถึง “อภิกังขมานา” สาม
 บาทแห่งพระคาถาอีกเล่าว่า เหล่าชนไว้ในยสัถวซึ่งหวังจะฟังนั้น ต่าง ๆ
 โดยชาติกระษัตริย์บ้าง ชาติพราหมณ์บ้าง ชาติแพศย์บ้าง ชาติสัททบ้าง
 ต่างโดยเพศคือ คฤหิษฐุบ้าง บรรพชิตบ้าง ต่าง ๆ โดยอุปบัติ คือ
 เทพทายบ้าง มนุษย์บ้าง มาแต่ชนบทต่าง ๆ มีอังกมคธราชฐุ กาสิก
 ราชฐุ โกศลราชฐุ เป็นต้น ถึงพร้อมประชุมแล้วณที่น ประสงค์จะฟัง
 พระวาจาแสดงธรรมเทศนาของพระองค์ เมื่อยังไม่ทันฟังตั้งใจประสงค์
 แล้ว ก็จักยังไม่หลีกไปจากที่น ต่อเมื่อได้ฟังพระวาจาแสดงธรรม

เทศนาของพระผู้มีพระภาคย์ ผู้องค์อจิริยมนุษยนาคแล้ว จึงจัก
 หลีกจากพุทธาธิวาสสถานนี้ ไปยังทิศน้อยทิศใหญ่ตามความปรารถนา
 “เตสํ คุวํ สาธุ วียากโรหิ” ธรรมที่ประเสริฐขึ้นนั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แจ่ม
 แจ่มแล้ว ขอพระองค์จงพยากรณ์กล่าวแก่ขัณฑ์มหาครีฑ์เทศนาสั่งสอน
 แก่เวไนยชนต่าง ๆ เป็นอันมากเหล่านั้น ให้สำเร็จประโยชน์คุณที่สัตว์
 ต้องประสงค์ทุกประการณกาลบัดนี้เถิด

เมื่อท่านภัทรวรรณมาถนพลงแล้วสรรเสริญพระคุณกรายทูลอาราธนา
 ด้วยสองพระคาถานั้นแล้ว สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ จึงได้ทรง
 พยากรณ์กล่าวแก่ขัณฑ์มหาครีฑ์สองพระคาถาเป็นลำดับไปว่า “อาทา...
 นตณฺหิ วินเขถ สัพพะ” คุกรภัทรวรรณ การกขคคคผู้ประโยชน์จะพึง
 พุทธโอวาทแล้วแลประพศุติตามนั้น ๆ พึงนำเสียซึ่งคิดหาเป็นเครื่อง
 ยึดเครื่องถือเอามั่นทั้งปวงให้พินาศทุกสิ่งเถิด “อุทฺธิ อโห ทิริยญฺชยํ
 มชฺเณ” ทั้งส่วนเบื้องบน เบื้องต่ำ แลท่ามกลาง นำเสียให้พินาศ
 ชาติสิ้น อย่าให้มีเชื้อเหลืออยู่ในสันดานได้ “ยํ ยํ หิ โลกัสสํ
 อูปาทิยํนํติ” เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมาถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลกอยู่แล้ว
 มายึดสิ่งใดในโลกนี้ไว้มั่นแล้ว “เตเนว มาโร อํนเวติ ชนํติ”
 มารย่อมยังไปตามซึ่งสัตว์อยู่ได้ เพราะสิ่งนั้นแท้จริง อาศรัยสิ่งที่ยึด
 มั่นด้วยอุปาทานนั้นนั่นและเป็นเหตุ มารจึงยังไปตามสัตว์อยู่ได้ ไม่
 ว่าง “ทสฺสํมา ปชานํ น อูปาทิเขต ภาิกฺขุ สโต กิณฺณํ สัพพะโลเก”
 เพราะเหตุที่นั่นภิกษุเมื่อมารู้ประจักษ์ชัดอยู่แล้ว พึงเป็นผู้ลึกลอย ดำรง

สติไม่ถ่อมมันซึ่งกังวลเครื่องเกี่ยวกันในโลกทั้งปวง “อาทานสัตเต อิติ
 เปกขมาโน อิมิ ปชัง มัจเจเยเย วิสัคค” เมื่อมาเลงเหินซึ่งหมี่สัตว์
 อันซึ้งอยู่ในที่คั่งแห่งมัจจุแล้ว ว่าเป้นหมี่สัตว์คิตซึ้งอยู่แล้ว เพราะ
 อปาทานความถ่อมมันตงนอยู่แล้ว ภิกษุณนพงค่างรังสติ ไม่พงถ่อมมันซึ่ง
 ความกังวลเครื่องเกี่ยวกันอันหนึ่งในโลกทั้งปวง พงสละระวางปลด
 ปล่อยอปาทานในโลกทั้งปวงเสียเถิด จึงจะพ้นพิสัยอำนาจมารได้ มาร
 จึงจะไม่สามารถไปตามผู้นั้นได้ต่อไป ความอธิบายว่า กุณกรภทราวอุ
 อิตตกามกลุบครผู้ปรารถนาประโยชน์แก่ตน เปนการกบคคคคประสงค
 จะพงคำสอนแล้วประพฤติตาม พงนำอาทานคัตถหาความสตั้งคั่นรณ
 เปนเครื่องยคมันถ่อเอามันทั้งปวงเสียให้พินาศเถิด ทั้งส่วนของบน
 เบื้องต่ำของขวางท่ามกลาง พงนำเสียให้ สิ้นครบทุกอย่างอย่าให้
 หมกมุ่นอยู่ในจิตรได้ เพราะเหตุว่าสัตว์ทั้งหลายมาถ่อเอามันซึ่ง
 สิ่งใดในโลกทั้งปวงไว้ไม่ละวาง มารยอมไปตามซึ่งสัตว์ผู้บังเกิดได้
 เพราะสิ่งทีถ่อมมันนั้นและเป็นเหตุ อาครยเพราะอปาทานทีคมันสิ่งนั้น
 นั้นและเป็นเหตุ มารจึงไปตามสัตว์ทีเกิดเหล่านั้นได้ อปาทานนั้น
 และเป็นเหตุให้มารไปตามได้ เพราะเหตุอปาทานเป็นเหตุให้มารคิด
 ตามนั้น เมื่อภิกษุมารุประจักษชคคอยู่แล้ว เ齡เห็นซึ่งหมี่สัตว์อัน
 ซึ้งอยู่ในที่คั่งแห่งมัจจุหมี่ เป็นเหล่าสัตว์ทีซึ้งอยู่เพราะโทษที
 ถ่อมมันยคมันตงนแล้ว เธอพงค่างรังสติในอาวณคตควรระรลค ค่าง
 สติให้มันอย่าให้พนเพื่อน ไม่พงถ่อเอามันไม่พงยคมัน ซึ่งกังวลเครื่อง
 เกี่ยวกันพัวพันในโลกทั้งปวง เธอสละระวางอปาทานในโลกทั้งปวงเสีย
 มารจึงจะไม่ไปตามได้ มารจึงจะไม่สามารถไปตามเธอนั้นได้

ซึ่งพระพทภาสิตศรวัสว่า พงนำอาทานคณหาเขของบนของตำ
 ท่ามกลางให้หมตทกลสิ่งนั้น อะไรชื่อว้าอาทานคณหา อะไรเพน
 เขของบนของตำแลเขของขวางในท่ามกลางเล่า คณหาเครื่องถอเอา
 เครื่องยกไว้ อันถอเอาเหล่ากรรมณมีรูปเขนต์ัน คณหาเพนเครื่อง
 ยกมันชื่อว้าอาทานคณหา สัตวทังหลายมายคชัง รูป เวทนา สัญญา
 สังขาร วิญญาณ มายคคคิมายคอปยัคคิมายคชังปฏิสนธิมายค
 ชังภพมายคชังสงสารเพนทวนทหมน มายคมันหยไว้หยคองคังลงมัน
 เพราะคณทานันเพนเหตุ อาครัยเหตุนันท่านจึงกล่าวคณหาว่า อาทาน—
 คณหา คณหาเครื่องยกมันถอเอามัน ชังว่าเขของบน เขของตำ เขของ
 ขวางท่ามกลางนั้น แสคัง ๖ นัย นัยที่ ๑ ว่า ส่วนอนาคคชื่อว้าเขของบน
 ส่วนอคคคชื่อว้าเขของตำ ส่วนขยจนชื่อว้าเขของขวางในท่ามกลาง นัย
 ที่ ๒ ว่า เหล่าธรรมทังเพนกุศลเพนเขของบน อกุศลทังหลายเพนเขของ
 ตำ อพยากฤตธรรมทังหลายเพนเขของขวางในท่ามกลาง นัยที่ ๓ ว่า
 เทวโลกเพนเขของบน อบายโลกเพนเขของตำ มนุษยโลกเพนเขของขวาง
 ในท่ามกลาง นัยที่ ๔ ว่า สุขเวทนาเพนเขของบน ทุกขเวทนาเพน
 เขของตำ อเขกขาเวทนาเพนเขของขวางในท่ามกลาง นัยที่ ๕ ว่า
 อรูปธาตุเพนเขของบน กามธาตุเพนเขของตำ รูปธาตุเพนเขของขวางใน
 ท่ามกลาง นัยคัมข๖ ว่า แต่พินเทำขนไปเพนเขของบน แต่ปลายผลลง
 มาเพนเขของตำ ส่วนท่ามกลางเพนเขของขวางท่ามกลาง อคคกาม
 กลยครผู้จะทำตามพทโธวาท พงนำคณหาเครื่องถอมัน เขของบน
 เขของตำเขของขวางในส่วนกลางทัง ๖ นัยนันเสย ให้พินาคทุกสิ่งเกิด

๘ โสฬสขัญญา ปารายณวรรค

เหตุใดจึงสอนให้นำตมทาเครองถอมันทิ้งอดีต อนาคต ปัจจุบันเสีย
 ให้พินาศทุกสิ่งแล้ว เหตุว่าสัตว์ทั้งหลายมายคมันถอมันซึ่ง รูป
 เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งใดในโลกอยู่ มารคือขันธใน
 ปฏิสนธิก็ย่อมไปตามซึ่งสัตว์ ทั่วอำนาจแห่งอภิสังขาร คือกรรมอัน
 ยังเกิด เพราะขังขี้คืออุปาทานนั้นแล ไม่ใช่เหตุสิ่งอื่นเป็นขังขี้
 เพราะเหตุนี้ อิตตกามกลุบุตร พึงนำตมทาเครองถอมัน เบื้องบน
 เบื้องต่ำเบื้องขวางทั้งปวงเสียให้พินาศทุกสิ่งเด็ก “ตัสมา” เพราะ
 อุปาทานเป็นเหตุให้ขันธมารไปตามสัตว์ ทั่วอำนาจก็มีอภิสังขารนั้น
 ภิกษุมาริประจักษ์โดยโทษนั้นแล้ว อนึ่งมาแลเห็นซึ่งหมู่สัตว์อันซึ่ง
 อยู่ในทคติแห่งมัจจุหมันว่า เป็นเหล่าสัตว์ซึ่งอยู่แล้วเพราะความถอ
 มนยคมันคมันอยู่ เคนนพึงบำเพ็ญขัญญาให้บริวารผชน ปลดเปลื้อง
 กังวลเกวกันพัวพันในโลกทั้งปวงเสีย ไม่พึงยึดมันเครองกังวลใน
 โลกทั้งปวงไว้เลย ซึ่งว่าหมู่สัตว์อันซึ่งอยู่แล้วในมัจจุเขยยะ ทคติ
 แห่งมัจจุทคติแห่งความตายหมัน เป็นสัตว์ซึ่งอยู่แล้ว เพราะความ
 ยคมัน เหตุความถอมันนั้น อะไรเล่าเป็นมัจจุเขยยะทคติแห่งมัจจุ
 หมันสัตว์อันซึ่งอยู่ในมัจจุเขยยะแล้วอย่างไรเล่า “มัจจุเขยยะ” ธรรมเป็น
 ทคติแห่งมัจจุ ธรรมอนมัจจุพงคองอยู่นั้น ก็เลสแลขันธแลอภิสังขารคือ
 กรรม ข้อว่ามัจจุเขยยะทคติแห่งความตาย เมื่อจะกำหนดโดยข้อที่
 จำง่าย ๆ คือวิญญูะทั้ง ๓ คือกรรม กิเลส วิยาก ขันวนหมนไปด้วยเป็น
 ขังขี้แก่กันแลกันนั้น ข้อว่ามัจจุเขยยะทคติแห่งมัจจุแห่งความตาย
 เมื่อวิญญูะทั้ง ๓ ยังวนยังหมนไปอยู่เพียงใด มัจจุก็ยังมาครอบงำอยู่เพียง

๑๒ ภัทรวรรณมาณวชิยุธา

นั้น วิฆฏะทั้ง ๓ จึงเป็นมัจเจยยะที่คงแห่งมัจจด้วยประการฉนี้ หมู่สัตว์
ซึ่งอยู่ในมัจเจยยะ ไทรวฏันอันมัจเจยยะเกี่ยวเหนียวไว้ ประหนึ่ง
สิ่งของที่ซึ่งอยู่ในตะปุกรึงกับฝา ฎาในขันโคแก้ว อันตะปุลแลขันโคแก้ว
เกี่ยวเหนียวไว้ฉนั้น หมู่สัตว์อันซึ่งอยู่ในมัจเจยยะแล้ว เป็นอาทาน
สัตตกา เหล่าสัตว์ที่ซึ่งอยู่ เพราะค้นหาเครื่องยึด เพราะอุปาทานเครื่อง
ถอมัน ภิภษมาเส็งเพ่งคกงันแล้ว เรอนันพึงขำเพญสตีขัญญาให้
บริบูรณ์ พึงพิจารณาสังขารโดยเป็นธรรมไม่เที่ยงแลเป็นทุกข์ พิจารณา
ธรรมทั้งปวงโดยเป็นอนัตตา ขำเพญวิษัสสนาขัญญาให้กล้าหาญ
มีสติดำรงระลึกโดยสติขัญญาทั้ง ๔ ให้เจริญดำรงกล้าในสันดาน
เป็นเอกายนมรรคผลตเปลื้องกิเลสเครื่องกังวลคือ รากะ โทสะ โมหะ
กับทั้งกิเลสบริวาร แลกิเลสวิปหาราภิสังขารในโลกทั้งปวงเสียให้ สัน
อุปาทานทั้งปวงเลิก จึงจะเป็นบุคคลผู้ประเสริฐล่วงอำนาจวิสัยแห่งมาร
เสียไต่ ด้วยประการฉนี้

“อิมปี สัคคั เทเสสิ” สมเด็จพระโลกคตมาจารย์เจ้า ทรง
แสดงแก่นซึ่งพระสุตตรภัทรวรรณขัญญาพิพนธภาสิตัน ด้วยยอดคือพระ
อรหัตตแท้จริง จยลงด้วยประการฉนี้

ในนิเทศแลอรรถกถาแสดงไว้ว่า เมื่อจบเทศนาขัญญาพยา
กรรมลง ท่านภัทรวรรณกับทั้งบริวารพินหนึ่งบรรลุดาสุวัคชัย ดำรง
ในอธิภิกขอุปสมบท นั้งประณมกรนมัสการสมเด็จพระบรมโลกนาถ

โศภิตขัณฑ์ ปาทรายนวรรค

ประกาศให้ทราบว่าพระองค์เป็นพระศาสดา ข้าพระองค์เป็นสาวก ๆ
 ดังนี้ สัตว์อันหลายพันได้เกิดกรรมจักขุขรรลุโลกุตตรธรรมเพียง
 ภูมิเศษบุคคล ๓๓๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕ ๖๕๖๕
 ภาสิตธรรมเทศนา ตั้งรับพระราชทานถวายวิสัยขึ้นมาแล้วแต่หลัง เหว
 ก้มด้วยประการฉนี้ ๓

โศภิตปัญหา ปารายนวรรค

๑๓ อุทขมาณวปัญหา

นมัตถุ สคคัสส

ณายิ วิรชมาสินิ	อิจจาัยสัมา อุทโย
กตทิจิ อนาคติ	
ปารคิ สัพพธัมมานิ	อิตถิ ปัญเชน อากมมิ
อัญญาวิโมกขิ สัพพทิ	อวิชชาย ปเลทนิ
ปหานิ กามฉินทานิ	อุทยาติ ภควา
โทมนัสสานุ จุภยิ	
ถินัสส จ ปนทนนิ	กุกกัจจานิ นิวารณิ
อุเปกขาสทิสสทัง	อิมมัตถักกปุเรชวิ
อัญญาวิโมกขิ สัพพมि	อวิชชาย ปเลทนิ
กิส สัญโญชโน โลกิ	กิส ตัสส วิจารณิ
กิสสัสส วิชชานน	นิพพานิ อิติ วุจจติ
นินทิสัญโญชโน โลกิ	วิตกกัสส วิจารณา
คณ्हาย วิชชานน	นิพพานิ อิติ วุจจติ
กถิ สทัสส จรโต	วิญญานณิ อุปุชฌติ
ภควันติ ปุญญุมาคัมहा	คิ สุโณม วโจ ทว
อชฌิตคณ्हย พหิทธา จ	เวทนนิ นาภินันทโต
เอว สทัสส จรโต	วิญญานนิ อุปุชฌตติติ ฯ

ว่าวิจาว ฅานไม่มืทงวิทกวิจาว แลเพ่งทว้ยฅานเค็ร็องเพ่ง ค็ือฅาน
 มืขัต ฅานไม่มืขัต ฅานไปกัยทว้ยคข ฅานไปกัยทว้ยขเขกขา
 เพ่งทว้ยฅานเค็ร็องเพ่ง ค็ือฅานเป็นสญญตระ สญจากราคาทิกิเลส
 ฅานเป็นอนนิมิตระไม่มืราคาทินิมิตระ ฅานเป็นอนยณิหิตไม่มืราคาทิย
 นิหิ แลเพ่งทว้ยฅานเค็ร็องเพ่งเป็นโลกิยฅาน เป็นโลกตตรฅาน
 พระองค็มืปรกติเพ่งทว้ยฅานท่าง ๆ ทังแสดทงมาฉนั พระองค็บิณฑ
 แลว้ในฅาน ปรกอบตามแลว้ซังความททแห่งจิตรเป็นหนึง พระองค็
 หนักในประโยชน์ของทคน เพราะฉนัจึงเป็น “ฅายี” ผู้เพ่งทว้ยฅาน
 เค็ร็องเพ่งอันเป็นโลกิยแลโลกตตร ยันเข้าเป็นสอง ค็ืออวรัมม—
 ฅยปนิชฅาน เข้าไปเพ่งโดยอวรัมม ค็ือ อัญญัสมาขัต ฐปฅานสี่
 อฐปฅานสี่ ๑ ลักษณฐปนิชฅาน เข้าไปเพ่งโดยลักษณะ ค็ือขยัสสนา
 ฅญาณแลอริยมรรคอริยผล ๑ พระองค็ทรวงเพ่งทว้ยอวรัมมฅยปนิชฅาน
 ย่าง ลักษณฐปนิชฅานย่าง ตามกาลอันควร จึงเป็นฅายีมืปรกติเพ่ง
 ทว้ยประการฉนั

ขทที่ ๒ ว่า “วิโรไซ” มืฐลิตองอินปราคแลว้ฉนั ะไรเป็นโรไซ
 ฐลิตองเล้า อวคัรยฐลิตองค็ือกิเลส รากะ ไทสะ โมทะ อินเป็น
 ปรระธาน แลกิเลสเป็นขวิวารมืโกระ แลอุปนาหะเป็นต้น จนถึมทะ—
 ษมาหะ แลกิเลสวิปวาระค็ือกัมมาภิสังขาร เหล่าฉนัฐลิตองภายใน
 ทำสัทวให้หมันหมอง พระผู้มีพระภาคย์ไค้ละลองฐลิตองภายในเหล่านี้
 เล็ยจากพระสันตทานทว้ยประการทังปวงแลว้ เฉาเล็ยให้ ให้มืทว้ยเพลึง
 ค็ือพระอริยมัคคฅญาณแลว้ จึงเป็นวิโรไซปราคจากฐลิตอง มืฐลิตอง
 ปราคจากแลว้ทว้ยประการฉนั

โศภัสขัณฺฑหา ปารายนวรรค

บทที่ ๓ ว่า “อาสิโน” ทรงนั่งแล้วนั้น ทรงนั่งณปราสาทเจดีย์ที่
ทรงแสดงธรรมอยู่นั้น ก็เป็นอาสิโนทรงนั่งแล้ว แต่ข้อนั้นหากควรเป็น
พระคุณเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาแลเลื่อมใสโดยพิเศษอันใดไม่ ท่านจึง
แสดงเนือความแห่งอาสิโนคัพพทานนิกกนยทงเป็นที่สองว่า เพราะ
เหตุพระองค์มีความชวนชวายทั้งปวงรังบิคนแล้ว เสร็จกิจที่พระ
ช้วนชวาย จึงเป็น อาสิโน ทรงนั่งแล้ว ๆ ด้วยบรรลุถึงที่สุดพระอนุตตร
สัมมาสัมโพธิญาณ

บทที่ ๔ ว่า “กตกิจโจ” พระองค์มีกิจทำจะต้องทำให้ทำแล้วนั้น
เพราะเหตุละการฉายน้อยใหญ่เสียแล้ว จะต้องซ่อมแซมกิจที่ทำลาย
แล้วฤๅจะต้องประกอบกิจยิ่งขึ้นไปอีกก็ไม่มี ความกระวนกระวายเพราะ
เครื่องวันซึ่งเป็นเหตุให้ต้องทำการฉายน้อยใหญ่ ไม่มีแต่พระองค์ ๆ
ถึงซึ่งเป็นยอดแห่งพระขนิษฐาผู้จบกิจแล้วทั้งปวง

บทที่ ๕ ว่า “อนาสโว” ไม่มีอาสวะนั้น เพราะพระองค์ละ กามะ
ภาวะ ทัญญู อวิชชา สักขาสาสวะนเสียสิ้นแล้วจากพระสันตทาน ให้สำเร็จ
เวสาร์ชธรรม ๔ ประการ

บทเป็นคำรบ ๖ ว่า “ปารคุ สัพพมมานิ” พระองค์งดฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้น คือพระองค์งดฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วย
อภิญาตราสรัคด้วยญาณอันพิเศษ งดฝั่งแห่งธรรมทั้งปวงด้วยปริญา
กำหนดรู้ ด้วยปหานะละเสีย ด้วยภาวนาเจริญให้บังเกิดขึ้น ด้วย
สังฆิกิริยาทำให้แจ้ง ด้วยสมาบัติถึงพร้อม พระองค์งดฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งปวง คือทุกข์ แลกิเลสอันบังเกิดขึ้นไปพร้อมทุกข์ แล

๓๓ อथมาถวขัญญา

๓๕

อธิษณมรรคทั้ง ๔ แลที่คยไม่เหลือแห่งทุกข คือพระองค์ถึงฝั่งแห่ง
 ธรรมทั้งปวง ด้วยปริญาที่กำหนดรู้สามอย่าง คือญาตปริญา
 ฌริณปริญา ปหานปริญา กำหนดรู้ว่าเหล่านักข ของที่
 สัตวทนยากทั้งนี้ ญาตปริญา กำหนดรู้ว่าทุกขนั้นมีเพียง อัน
 ความยังเกิดแลฉิบหายหากเขี่ยคเขี่ยนทั้งนี้ ฌริณปริญา ถอนฉน
 ทวาคความรักใคร่เสนหาฮาโลย ในทุกขนั้นเสียทั้งนี้ ปหานปริญา
 พระองค์ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วยปริญาทั้งสามนี้ พระองค์
 ถึงฝั่งแห่งกิเลสทั้งปวง ด้วยอันละเสียให้ขาดกับทั้งวาสนา แลถึง
 ฝั่งแห่งอธิษณมรรคทั้ง ๔ ด้วยภาวนาให้มีให้เกิดขึ้นในสันดาน แล
 ถึงฝั่งแห่งนิโรธธรรมที่คยสนิทคยไม่เหลือแห่งทุกข ด้วยสัจฉิกิริยา
 ทำให้แจ้งประจักษชัด พระองค์ถึงฝั่งแห่งสมาบัติทั้งปวง ด้วย
 อันเสวยเป็นทัญญูธรรมสขุวิหาร พระองค์ถึงซึ่งความชำนาญ ถึงซึ่ง
 บารมีในอธิษณมรรคสมาบัติ บรรลุตถลออกทุกถรรพธรรม ด้วย
 อนตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ให้สำเร็จเวสารัชชธรรม ๔ ประการ อุตม
 ล้าเลิศกว่าพหุบุคคล คือพระปัจเจกสัมพททเจ้า แลตถาคตสาวก
 ชินาสพทั้งปวง “อติถิ ขัญเณน อากม” ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความ
 ต้องการด้วยขัญญา จึงมาสู่พระองค์อันเป็นผู้เพ่งแลปราศจากธุลีแลมีกิจ
 ได้ทำแล้ว แลไม่มีอาสวะแลถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ด้วยประการฉน
 “อัญญาวิโมกขิ สัพพหิ” ขอพระองค์จงตรัสด้วยคี่ซึ่งวิโมกขธรรม
 เครืองพนวิเศษด้วยขัญญารูทั่วถึง “อวิชชาย ปภะถน” อันให้อวิชชา

โสฬสขัณฺฑิกา ปารายนวรรค

โมหะความหลง ที่ไม่รู้แจ้งชัดแตกทำลายไป พระองค์ทรงแสดงซึ่ง
วิโมกข์ธรรมเครื่องพ้นวิเศษสำเร็จด้วยขัณฺฑิการู้ทั่วถึง อันจะให้วิชา
แตกทำลายไปเสียโดยจริง โปรดข้าพระองค์อุทฺถมาณพินฺเดก

“อโฆ ภควา ทัสเสโนโต” ลำคายนั้นสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์
จะทรงแสดงซึ่งขัณฺฑิการู้ทั่วถึงนั้นแต่อุทฺถมาณพินฺเดกตรัสกาลว่า “ปะห่าน
กามฉันทานํ โทมนัสฺสานํ รกขํ ถีนัสฺส จ ปนฺทนํ กุกกัจจํ นินวณฺณํ”
ฉานเครื่องละกามฉันทกับโทมนัสทั้งหลายเสียได้ ก็เป็นขัณฺฑิการู้ทั่วถึง
ความพ้นวิเศษด้วยขัณฺฑิการู้ทั่วถึง ความขันเทอดินมิทศควานิจิตเสียได้
ก็เป็นขัณฺฑิการู้ทั่วถึง ความพ้นวิเศษด้วยขัณฺฑิการู้ทั่วถึง ความห้าม
กุกกจะความรำคาญเป็นการที่จะทำอันบุคคลพึงเกลียดเสียได้ ก็เป็น
ขัณฺฑิการู้ทั่วถึง ความพ้นวิเศษด้วยขัณฺฑิการู้ทั่วถึง “อุเปกฺขา
สทิสฺสทํ รัมมตักกปุเรชวํ ขัณฺฑิการู้ทั่วถึง สัมมิมํ อวิชฺชาเย ปภเวทนํ”
เราผู้พระตถาคตมากล่าวด้วยดี ซึ่งขัณฺฑิการู้ทั่วถึง ธรรมเครื่องพ้น
วิเศษด้วยขัณฺฑิการู้ทั่วถึง มีสติบริสุทธิ์ด้วยดีเพราะอุเปกขา
อนึ่งมีสติแลอุเปกขาบริสุทธิ์ดีแล้ว มีความตรกธรรมเล่นไปจนเขื่อง
น่าว่า เป็นธรรมเครื่องให้วิชาแตกทำลายไป เป็นธรรม
ให้วิชาแตกทำลายอันตรธานสูญหายเสียจากสันดาน ในพระกาลาที่
ทรงแสดงขัณฺฑิการู้ทั่วถึงเครื่องให้วิชาแตกทำลายนี้ ทรงแสดงพระ
อรหัตตวิโมกข์ อันฉานลาภบุคคลทำองค์ฉานทั้งหลายอันตั้งอยู่ใน
จตุตถฉานวิโมกข์ให้วิเศษแล้วแลบรรลุดัง ตรัสเทศนาตามควรแต่
อุทฺถมาณพ อันได้บรรลุจตุตถฉานแล้วนั้น แท้จริงจตุตถฉานรูปา

พรหมมาขัตติ ๕ มิ่งค ๒ คือ อเปกขาแลเอกัคคตา มีความที่
 สติเป็นธรรมอันบริสุทธิ์เพราะอเปกขา มีความบริสุทธิ์แห่งสติอันอเปกขา
 ให้บังเกิดแล้ว สติแลอเปกขาทั้งสองนี้บริสุทธิ์ยิ่งนักในจิตตญาณ
 ปราศจากอุปกิเลส ถึงซึ่งอันไม่ไหวหวั่น เพราะเข้าถึงกือนวณธรรม
 ทั้งหลาย การกยบุคคลยบรรลุตตถตถมานันแล้ว มาปรวารภเริ่มเจริญ
 วิษัสสนาญาณ พิจารณาองค์ฌานคืออเปกขาเอกัคคตานันโดยนาม
 ธรรมแล้ว พิจารณาซึ่งรูปธรรมเป็นที่อาศัยแห่งนามธรรมนั้นเป็น
 อารมณ กำหนดนามรูปโดยตลัลักษณะขัสสนาญาณ พิจารณา
 สังขารโดยสามัญลักษณะทั้งสาม คือความเป็นธรรมไม่เที่ยงแลเป็น
 ทุกข์แลเป็นอนัตตา จนกล้าเป็นยถาภูตญาณทัสสนะ รู้เห็นตามเป็นจริง
 อย่าวัวว่า “เนคัมม” นั้นใช่ของของเรา “เนโสหมัสสมี” นั้นใช่ตัวเรา
 “น เมโส อคัตตา” นั้นใช่อาตมาตัวตนแก่นสารแห่งเราดังนี้ ถอนคาหะ
 ความถือมั่นด้วยคัณหามานะทัญญูเสีย โดยกำลังวิษัสสนาเป็นตทังค
 ปรหณ บรรลุนิพิทาญาณวิษัสสนาขันญญามีกำลัง ให้นิพิทาความ
 เห็นอภัยหน้า ในรูปธรรมซึ่งพิจารณาเป็นอารมณันั้น แล้วบรรลุวิราคะ
 อริยมัคคญาณอันสยายคลายกิเลส เครื่องยึดมิจิตรให้ปราศไปเป็นสมุ
 เภทปรหณ ก็เป็นวิมุตตยบุคคลพ้นพิเศษแล้วจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
 อาสวะที่ของสันทานทั้งปวงได้ ด้วยพระอรหัตตผลวิมุตติ พระอรหัตต
 อันเป็นเครื่องพ้นปลดปล่อยเสียจากอาสวะทั้งปวง อันบุคคลผู้
 บรรลุตตถตถมานัน ยังองค์ฌานให้พิเศษแล้วแลได้บรรลุถึงที่เป็นอัญญา

โสฬสขัณฺฑหา ปารายณวรรค

วิโมกข์ เกรียงให้วิชาแตกทำลาย ซึ่งพระโลกนาถตรัสเทศนา
 แก่อุททยมาณพินคาถาขัณฺฑหาพยากรณ์ เพราะเหตุนี้พระองค์จึงตรัส
 ว่า “อเปกขาสติสฺสทัง อิมมตักกปุเรชโว อัญญาวิโมกข์ สัมพรมิ อวิชชา
 ปเภทนํ” อัญญาวิโมกข์ คือพระอรหัตตอนันตริศฺสทักด้วยอเปกขาแลสติ
 มีความตรึกธรรมแล่นไปดั่งเขื่อนน้ำ เราผู้ตาคตกกล่าวด้วยคำว่า เป็น
 อัญญาวิโมกข์อันให้วิชาแตกทำลายไป ๆ แลซึ่งอรหัตตวิโมกข์
 เป็นธรรม “ตักกปุเรชโว” มีความตรึกธรรมแล่นไปดั่งเขื่อนน้ำแล่น
 ไปก่อนนั้น ๓ นัย ๆ ที่ ๑ ว่า “อิมมตักโกติ วุจฺเจติ สัมมาสังกัปปโย”
 ความดำริที่ชอย ที่ปฏิสยัค ประกอบพร้อมเฉพาะด้วยเนกขัมมแล
 อพยายามตลอดวิหิตา “สัมมาสังกัปปโย” นี้กล่าวว่ “อิมมตักโก” ความ
 ตรึกธรรม อิมมตักกะคือสัมมาสังกัปปะนั้น ย่อมเป็นของคณฺเฑน
 เป็นประธานดังก่อนแห่งอัญญาวิโมกข์ เพราะเหตุนี้ พระอรหัตต—
 วิโมกข์จึงเป็น “อิมมตักกปุเรชโว” มีอิมมตักกะคือสัมมาสังกัปปะ
 ความดำริที่ชอยแล่นไปก่อน นัยที่ ๒ ว่า “อิมมตักกาติ วุจฺเจติ สัมมา—
 ทิฏฺฐิ” สัมมาทิฏฺฐิขัณฺฑหาเห็นชอยในพระอริยสัจ ๔ ท่านกล่าวว่า
 “อิมมตักโก” ความตรึกธรรม อิมมตักกะคือสัมมาทิฏฺฐินั้นย่อมเป็น
 ของคณฺเฑน แต่ดังก่อนแห่งอัญญาวิโมกข์คือพระอรหัตต เพราะ
 ฉนั้น พระอรหัตตวิโมกข์จึงเป็น “อิมมตักกปุเรชโว” มีอิมมตักกะคือ
 สัมมาทิฏฺฐิความเห็นชอยแล่นไปดั่งเขื่อนน้ำ นัยที่ ๓ “อิมมตักโกติ
 วุจฺเจติ จตฺถนํ มคฺคคานํ ปุพฺผภาควิชัสสนา” วิชัสสนาขัณฺฑหาส่วน
 ณฺเฑนของคณฺเฑนแห่งอริยมรรคทั้ง ๘ ท่านย่อมากล่าวว่า “อิมมตักโก” ความ

๓ ครกขรรณม ๓ มมตักกวิยัสสนาขญญานัน ย่อมเป็นเขื่องตันเขื่องนำ
 เป็นขรรณมดังก่อนแห่งพระอรหัตตวิโมกข์ เพราะเหตุนั้น พระอรหัตต
 วิโมกข์จึงเป็น “อัมมตักกปฺเรชโว” มีอัมมตักกกระคิอวิยัสสนาแล่นไป
 ก่อนแล่นไปเขื่องนำ พระอรหัตตวิโมกข์นั้น มีอัมมตักกกระคิอสัมมา
 สังกัปปะแลสสัมมาทิฏฐิแลวิยัสสนาแล่นไปเขื่องนำ ด้วยประการฉน
 คำว่า “อัญญาวิโมกข์” “อัญญา” แผลว่ารู้ทั่วถึง “วิโมกข์”
 แผลว่าพันวิเศษ ขญญารู้ทั่วถึงคอพระอรหัตตมรรค ถ้าประสงค
 วากยะว่า “อัญญา วิโมกข์” ความพันวิเศษด้วยขญญารู้ทั่วถึง
 ทั่งนี้ อัญญาวิโมกข์นั้นคอพระอรหัตตผล ถ้าประสงควากยะว่า
 “อัญญาเอว วิโมกข์” เกรของพันวิเศษคอขญญารู้ทั่วถึง
 “อัญญาวิโมกข์” นั้นคอพระอรหัตตมรรค ในนิตเทศแสดงว่า
 “อรหัตตวิโมกข์” วิโมกข์คอพระอรหัตต ฤคความพันวิเศษด้วย
 อรหัตต เหตุฉนนั้นในบทว่า “อัญญาวิโมกข์ สัมมมม อวิชชชช
 ฆเภทน” เราผู้พระตถาคตย่อมกล่าว อัญญาวิโมกข์ว่าเป็นขรรณ
 ให้อวิชชชชแตกทำลาบไปทั่งนี้ นี้ปรชาษฐ์ปริชชาฟงสันนิจฐานว่าพระ
 อรหัตตผลชอว่า อัญญาวิโมกข์ด้วยประการฉน อัญญาวิโมกข์คอพระ
 อรหัตตฉนนั้น ให้อวิชชชชคอโมหะฉนไม่หยั่งรู้พระอริยสัจจแตกทำลาบไป
 เสียเป็นนิริวทนพินาศ จึงเป็น “อวิชชชช ฆเภทโน” ให้อวิชชชชแตก
 ทำลาบไปเสียไค้ด้วยประการทั้งปวง คุกรอทथมาถนพ เราผู้ตถาคต
 กล่าวด้วยคิ ซึ่งอัญญาวิโมกข์ฉนบริสทธิด้วยคิด้วยอุปเอกชา สติมี
 อัมมตักกกระความครกขรรณมแล่นไปเขื่องนำ ว่าเป็นขรรณให้อวิชชชชแตก
 ทำลาบไปด้วยประการฉน

โสฬสขัณฺฑิกา ปารายนนวรรค

“เอวํ อวิชชาปเลทวงนเนน วุตตํ นิพพานํ สุตฺวา” อุตฺยมาณพ
 ุทิสฺสคฺขิยซึ่งพระนฤพาน อันพระองค์ตรัสด้วยพระโศภโฆหารว่า อวิชชา
 ุทิสฺสคฺขิยเครื่องให้ อวิชชาแตกทำลายฉนั้นแล้ว เมื่อจะทูลว่า เพราะละสิ่ง
 ุทิสฺสคฺขิยให้ คฺขิยหายท่านจึงกล่าวว่า นิพพานคฺขิยนี้ ให้ทรงพยากรณ์วิสัยชานา
 ุทิสฺสคฺขิยให้ พระศาสดาทูลว่า “กิสฺส สันฺนิโยชโน โลโก” สัตว์โลก
 ุทิสฺสคฺขิยอะไรเป็นธรรมอันประกอบด้วย “กิสฺส คฺคิสฺส วิจารณํ” อะไรเป็นเครื่อง
 ุทิสฺสคฺขิยพิจารณาของสัตว์โลกนั้น “กิสฺส คฺคิสฺส วิชฺชเยทาเนน นิพพานํ อิติ วุจฺจติ”
 ุทิสฺสคฺขิยเพราะเหตุละอะไรเสียให้พินาศได้ ท่านจึงกล่าวว่า “นิพพานํ” นิพพาน
 ุทิสฺสคฺขิยคฺขิยนี้

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ทรงวิสัยชานาว่า “นันทิสันฺนิโยชโน โลโก”
 สัตว์โลกมีนันทิความเพลินคฺคิยหาเครื่องเพลินจิตรเป็นสันฺนิโยชนธรรมอัน
 ุทิสฺสคฺขิยประกอบด้วยธรรมอันผูกไว้ “วิทกํ กิสฺส วิจารโณ” วิทกความตรึกวิเศษ
 ุทิสฺสคฺขิยเป็นเครื่องพิจารณาของสัตว์โลกนั้น “คฺคิยหาย วิชฺชเยทาเนน นิพพานํ อิติ
 ุทิสฺสคฺขิยวุจฺจติ” เพราะเหตุละคฺคิยหาเสียให้พินาศได้ เราจึงกล่าวว่า “นิพพานํ”
 ุทิสฺสคฺขิยนิพพาน ุทิสฺสคฺขิยคฺขิยนี้ เนอความพิศการในกาลวิสัยชานานันว่า “นันทิ”
 ุทิสฺสคฺขิยเครื่องเพลินจิตรความเพลินจิตร เป็นสันฺนิโยชนธรรมประกอบด้วยสัตว์
 ุทิสฺสคฺขิยไว้กับทุกข์ ผูกสัตว์โลกไว้ให้เนอแน่นอยู่ทุกข์ สัตว์โลกจึงเป็น
 ุทิสฺสคฺขิย “นันทิสันฺนิโยชโน” มีนันทิ เครื่องเพลินจิตรความเพลินจิตร เป็นธรรม
 ุทิสฺสคฺขิยประกอบด้วยกับทุกข์ วิทกเป็นเครื่องพิจารณาของสัตว์โลกนั้น
 ุทิสฺสคฺขิยท่านกล่าววิทก ๘ ประการคือ กามวิทก ความตรึกปฏิสฺสคฺขิยด้วยกาม ๓
 ุทิสฺสคฺขิยพยายาทวิทก ความตรึกประกอบด้วยพยายาท ๓ วิหิสฺสคฺขิย

วิตก ความตรึกประกอบพร้อมเฉพาะด้วยวิหีสภา ๑ ญาตีวิตกก
 วิตกถึงญาตี ๑ ชนบทวิตกก วิตกถึงชนบท ๑ อมรวิตกก
 ความตรึกเพื่อจะเป็นผู้ไม่ตาย ๑ ปราณทตยาวิตกก วิตกประกอบ
 พร้อมเฉพาะด้วยเอ็นตผู้^๕อื่น ๑ ลากสักการสีโลกวิตกก วิตกประกอบ
 พร้อมเฉพาะด้วยลากสักการแลความสรรเสริญ ๑ อนวญฺญัตติวิตกก
 วิตกประกอบพร้อมเฉพาะด้วย อนวญฺญัตติ ๑ วิตก ๘ อย่างนี้แต่ละอย่าง
 ละอย่างเป็นกรรมเครื่องให้จิตรเที่ยวไป เทียวไปโดยวิเศษของสัตว์โลก
 นั้น ตัณหาเครื่องสักรั้งแห่งจิตรนั้นมีชื่อเปลี่ยนว่า วานะ ด้วยเหตุนั้นความว่า
 ร้อยรัดซึ่งสันดานสัตว์ไว้ให้แน่นหนักกับอารมณ์ ก็แลวานะคือตัณหา
 ออกไปเสียจากจิตรได้ขาดไม่กลับเลย เพราะสัตว์มาทำให้แจ้งนิพพาน
 เหตุนี้เพราะละตัณหาอันเป็นวานะนั้นเสียให้พินาศได้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “นิพพาน”นิพพาน อรรถชาติไม่มีวานะ คือตัณหา ร้อยรัดวานะ ตัณหา
 อันร้อยออกเสียให้พินาศกระจัดกระจายแล้วด้วยประการฉนี้

“อิทานิ ทัสสันนิพพานัสส มัคคํ ปุจฺฉันโต” ลำดับนี้อุตฺถมาณพะ
 ทลถามซึ่งมรคาหนทางแห่งพระนิพพาน จึงกล่าวพระคาถาทลถามว่า
 “กถิ สทัสส จวโต” เมื่อบุคคลมาระลึกเที่ยวอยู่อย่างไร “วิญฺญาน
 อปุรฺชณติ” วิญฺญาณจึงเข้าไปตัย จึงรุกรันสันเชิงไปได้ “ภควันตํ ปุญฺญ
 มาคัมหา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคย์ ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มาแล้วเพื่อ
 จะทูลถามพระโลกนาถเจ้าผู้เจริญด้วยพระสยัมภูญาณ “คํ สุโณ
 ม วโจ ทว” ข้าพระองค์ทั้งหลายจะสักขีฟัง ซึ่งพระวาจาของพระองค์นั้น
 ข้าแต่พระผู้มีพระภาคย์ เมื่อบุคคลมาดำรงสติประพฤติก้อยอยู่อย่างไรรู้

โสฬสบัญญัติ ปรายนวรรค

วิญญาณอันเป็นอภิสังขารคือตัวกรรม จึงเข้าไปกับสนิทจนสิ้นเชิงได้
 ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มาแล้ว หวังจะทูลถามพระองค์ผู้เจริญด้วย
 พระปรัชาคุณอันวิเศษ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะฟังพระวาจาของพระองค์
 ผู้มีพระวาจาอันไม่ผิดนั้น ขอพระองค์จงทรงพยากรณ์ขุญหา อันข้า
 พระองค์กราบทูลณบัดนี้ แต่ข้าพระองค์เกิด

“อถัสส มัคคิ กเถนโต” สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ เมื่อ
 จะตรัสซึ่งมรคาหนทางแห่งนิพพานแก่อุทธมาณพนั้นจึงตรัสคาถาที่ชื่อว่า
 “อชฉัตตคัมภ พหิทธา จ เวทนํ นานินนทิตา” เมื่อบุคคลมา
 ไม่ยินดีก็ยังไม่เพลินเฉพาะซึ่งเวทนาทั้งหลายณภายในณภายนอก
 “เอว สัตถัส จวโต” มาดำรงสติประพฤติดูอย่างนั้น “วิญญาณ
 อปรุชฉติ” วิญญาณยอมเข้าไปกับสนิทจนสิ้นเชิงไม่เป็นไปได้ คุกร
 อุตถมาณพ เมื่ออรรถกถามกฤษตรการกฤษคคคมาห้ามอนินนทิตความเพลิน
 ต่อเวทนาภายในภายนอกเสียได้ มาไม่ยินดีซึ่งเวทนาทั้งภายในภายนอก
 ดำรงสติประพฤติดูด้วยเวทนานุสัสสนาสติขุญฐานอย่างนั้น วิญญาณ
 ย่อมกับสนิทไปเสียโดยไม่เหลือจนสิ้นเชิงไม่เป็นไป ให้ปราษณผู้มิปริชา
 พังสนนิญฐานว่า สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์เจ้าทรงแสดงมรคา แห่ง
 พระนิพพานในพระคาถาอุทขุญหาพยากรณ์ภาสิตัน โดยมุขคือเวทนา—
 อนุสัสสนาสติขุญฐาน ตามอุปนิสสัยของเวไนยนิกว มีอุทขุญหาเป็น
 ประธาน ซึ่งจะตรัสรู้ธรรมวิเศษด้วยนियยานมุข คือเวทนานุสัสสนานัน
 เนอความพิศดารในนิตเทศน์ว่า “อชฉัตต เวทนาสุ เวทนานุสัส
 วิหรนโต” อรรถกถามกฤษตรเมื่อพิจารณาเห็นซึ่งเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

ภายในเป็นอารมณ์อยู่ ย่อมไม่ยินดีซึ่งเวทนา เมื่อมาพิจารณาซึ่งเวทนา
 ในเวทนาทั้งหลาย ทั้งภายในภายนอกเป็นอารมณ์อยู่ที่ ย่อมไม่ยินดี
 บังไม่เพลินจิตรสันดานซึ่งเวทนา ไม่เฉพาะกล่าวสรรเสริญเวทนา ไม่
 กระทั่งทบลงยังเวทนา คือไม่เป็นประหนึ่งกลืนเวทนาเข้าไว้ ไม่ถือมั่น
 เวทนาด้วยตัณหามานะที่ปฏิฐิทั้ง ๓ ประการ ไม่จับต้องเวทนาด้วยตัณหา
 เป็นต้นนั้น ไม่เอภินิเวสมันจิตรต่อเวทนานั้น ด้วยตัณหาภินิเวสเป็นต้น
 มาละกิเลสเครื่องเพลินต่อเวทนานั้นเสีย ยันเทาภินันทิ ความเพลิน
 เฉพาะนั้นเสีย กระทำซึ่งภินันทิตัณหาเครื่องเพลินจิตรเฉพาะนั้น ให้
 มีที่สถอนปราศไป ทำภินันทินั้น ให้ถึงซึ่งอันยังเกิดตามไม่ได้อีก
 “เอว สทิสฺส สัมปชานิสฺส จวโต” เมื่อผู้นั้นทำรังสติ ระวังอารมณ์ไม่
 พ้นเพื่อนรู้ทั่วพร้อมด้วยสัมปชัญญะไม่หลงประพุดคืออยู่อย่างนี้ วิญญาณ
 ที่สทหคตไปพร้อมด้วยบุญญาภิสังขารคือ กามาพรกุศล ๘ รูปาพร
 กุศล ๕ เป็น ๑๓ กุศลเจตนานักก็ สทหคตพร้อมด้วยอุปฺญญา
 ภิสังขาร คืออกุศลโลภมูล ๘ โทสมูล ๒ โมหมูล ๒ เป็น ๑๒ อกุศล
 เจตนานักก็ สทหคตไปพร้อมด้วยอนฺเวยชาภิสังขาร คืออรุยาพร
 กุศล ๕ นนํกั วิญญาณที่สทหคตไปพร้อมด้วยอภิสังขารทั้งสามตั้ง
 กล่าวมานี้ “นินฺชณฺติ” ย่อมคยโดยไม่เหลือ รำงยไปโดยพิเศษ
 อัสคคตไป ถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ วิญญาณที่สทหคตไปพร้อมด้วย
 อภิสังขารอันเป็นทวักรรมนั้น ย่อมรำงยคั้นเป็นอนฺยปาทนิโรจนินฺนท
 พินาศ ด้วยอาสาชกัชัยที่สำเร็จด้วยขุพพภาคปฏิปัตติคือ เวทนานุสสนา
 สติขุฐานเป็นเบื้องต้น ด้วยประการฉนี้

โสฬสขุญหา ปารายณวรรค

“เอวี่ ภควา เทเสลี” สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ ทรงแสดงแม่
 ซึ่งพระสุทธอทยขุญหาพยากรณ์ภาสิดัน ด้วยนิฏฐคือพระอรหัตตผลแท้
 จริงขบลงแล้ว อุตยมาณพกัษิษย์บริวารพันหนึ่งสำเร็จพระอรหัตตผล
 ดำรงในเอหิภิกขุอุปสัมปทา นังยกกระพุ่มหัตถ์ ถวายนมัสการ
 พระโลกนาถ ประกาศให้เทวดาแลมนุษย์ทราบว่า พระสัมมาสัม
 พุทธเจ้าเป็นศาสดา ข้าพระองค์เป็นสาวกๆ สัตว์อันที่มีฉันทโยคา—
 ธิบายเป็นหนึ่งกับพระอทยะนั้น ก็ได้เกิดธรรมจักขุบรรลุโลกุตตรธรรม
 เยืองคำเพียงเสขภามีหลายพันคน ณสถานฉมีมัสสวนมณฑล ที่พง
 ธรรมเทศนาอทยขุญหาพยากรณ์ภาสิดันนั้น ตามกำลังอินทรีย์สามารถ
 แห่งตนๆ เอวี่ ก็มีด้วยประการฉนี้ ะ

โศภนบัญญัติ ปารายนวรรค

๑๔ โปสาลมาถวบัญญัติ

นมคตฺ สคตัสส

โย อคิํ อาทิสติ	อิจายัสมา โปสาโด
อเนโซ ฉินนัสสโย	
ปารคฺ สัพพมมานิ	อิตถิ ฐัญเณ อาคมิ
วิภูตรปัสสญฺญิตัสส	สัพพกายัชชปหายิโน
อชฉมคตญฺ พหิทธา ๑	นัตถิ กิญจิจิ ฐัสสโต
ญานํ สักกานุปัจฉามิ	กถํ เณโย ทถาวิโร
วิญญฺญาถญฺจิจิโย สัพพา	โปสาลาติ ภควา
อภิซานํ ทถาคโต	
คิญฺจันตเมเนํ ชานามิ	วิมคฺคํ ตัปฺปรายนํ
อาภิญญญฺญาสมภโว ญุตวา	นินทิสฺสญฺโญชนํ อิติ
เอวมมตํ อภิญญาบ	ตโต ตตถ วิษัสสติ
เอตํ ญาณํ กถํ ตัสส	พฺร่าหฺมณัสส วุสฺมิตฺติ ๑

๑๐ อนสนธิพระธรรมเทศนา

มีบุพพาปรลัยเนองตามลำดับมา

บัดนี้จะรับพระราชทานถวยาวิสัยในโปสาลมาถวบัญญัติคำรบ ๑๔ คำใน
 ความว่า เมื่ออุททยมาถพกรายทูลถามบัญญัติแล้ว ไท้บรรล
 ธรรมมาภิสมัยกับทั้งบริวาร ประกิจฐานในเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้วจณั้น

แล้ว พร้อมกาลสมัยแห่งอินทริยสามารถ เป็นช่องปราณาโอกาส
 ของไปศาลมาณพแล้ว เมื่อไปศาลมาณพระทุลลามาขัณฺฑิกาจึงกล่าว
 คาถาว่า “โย อตฺถิ อาทิสฺสตี” พระผู้มีพระภาคย์พระองค์ใด ย่อม
 แสดงอ้างของท้าวแล้วมีชาติหนึ่งเป็นต้น ของตนด้วยของผู้ อื่นด้วย
 พระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไม่สเทือน พระองค์มีสังโฆยอนตฺถิเสียบแล้ว
 เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งฝั่งแห่งธรรมทั้งหลายทั้งปวง ข้าพระองค์มีความต้อง
 การด้วยขัณฺฑิกาจึงไต่มาแล้ว

ถวายความในนิทเทคแลอิตถกถา ซึ่งไปศาลมาณพกราบทล
 สรรเสริญพระคุณ ว่าพระผู้มีพระภาคย์ทรงแสดงกาลที่ล่วงแล้วนั้น
 พระผู้มีพระภาคย์ทรงแสดงกาลทั้ง ๓ คือ อตฺถิ อุนาคต ๑ ๒ ๓
 ของพระองค์แลบุคคลทั้งหลายอื่น พระองค์ทรงแสดงกาลอดีตของ
 พระองค์นี้ ตั้งแต่หนึ่งชาติสองชาติสามชาติ จนถึงร้อยชาติ
 พันชาติแสนชาติ แลสิวิภูฏะภีวิวิภูฏะภีว่า เราเกิดในที่โน้นมีนาม
 แลโคตรอย่างนี้ ๆ มีวิณะแลอาหารเสวยสุขแลทุกข้ออย่างนี้ ๆ
 เราจติจากภพนั้นแล้วเกิดภพโน้น ๆ มีนามแลโคตรอย่างนี้ ๆ
 จนถึงเกิดแล้วณะที่ สัตว์ผู้นั้น ๆ ไต่เกิดแล้วภพนั้น ๆ มีนาม
 แลโคตรมีวิณะแลอาหารเสวยสุขแลทุกข้ออย่างนี้ ๆ มีที่สุคตอายุ
 เท่านั้น ๆ จนถึงมาเกิดในที่นี้ พระองค์แสดงขบพเพนิพาสญาณ
 มีประการมิใช่อย่างเคี้ยว ทั้งอาการแลอเหตุด้วยประการฉนั้น แม้
 พระองค์ทรงแสดงชาตกห้าวร้อยห้าสิบชาติ แลมหาหรณียสูตรมหาสัท
 นสูตรเป็นต้น ก็เป็นอันพระองค์ทรงแสดงกาลอดีตของพระองค์ แล

ผู้^๕ อดด้วยประการ^๕ ฉ^๕ ซึ่ง^๕ ว่า “อน^๕ โช” พระ^๕ องค์^๕ ไม่^๕ หวั่น^๕ ไหว^๕ นั้น
 เพราะ^๕ เหตุ^๕ พระ^๕ องค์^๕ ไม่^๕ มี^๕ เศา^๕ คือ^๕ ค^๕ ติ^๕ ท^๕ หา^๕ เสร^๕ วง^๕ แสง^๕ หา^๕ แล^๕ หวั่น^๕ ไหว^๕
 อน^๕ ึ่ง^๕ พระ^๕ องค์^๕ ไม่^๕ ไหว^๕ ไม่^๕ เส^๕ เท^๕ อด^๕ ด้วย^๕ โล^๕ ก^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ ๘^๕ ประ^๕ การ^๕ ซึ่ง^๕ ว่า
 “ฉ^๕ น^๕ น^๕ ส^๕ ส^๕ โย” พระ^๕ องค์^๕ ค^๕ ติ^๕ ก^๕ ส^๕ ง^๕ ไส^๕ ย^๕ เส^๕ ย^๕ แล^๕ วั^๕ น^๕ นั้น เพราะ^๕ ความ^๕ สง^๕ ไส^๕ ย^๕
 ใน^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕ ใน^๕ สม^๕ ท^๕ ย^๕ ใน^๕ น^๕ โว^๕ ร^๕ ใน^๕ ม^๕ ร^๕ ร^๕ ค^๕ พระ^๕ องค์^๕ ค^๕ ติ^๕ ก^๕ อด^๕ น^๕ ข^๕ น^๕ พร^๕ ้อม^๕ แล^๕ วั^๕ ส^๕ ง^๕ บ^๕
 ร^๕ วม^๕ เส^๕ ย^๕ แล^๕ วั^๕ ซึ่ง^๕ ว่า “ป^๕ าร^๕ ก^๕ ส^๕ พ^๕ พ^๕ ั^๕ ม^๕ มา^๕ น^๕” พระ^๕ องค์^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ช^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕
 แห^๕ ้ง^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ หล^๕ า^๕ ย^๕ ท^๕ ัง^๕ ป^๕ ่วง^๕ คือ^๕ พระ^๕ องค์^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ช^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ ป^๕ ่วง^๕ ด้วย^๕
 อ^๕ วิ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ตรี^๕ ส^๕ วั^๕ ร์^๕ ด้วย^๕ ญา^๕ ฉ^๕ น^๕ พิ^๕ เศ^๕ ม^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ หล^๕ า^๕ ย^๕ ด้วย^๕
 ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ก^๕ ำ^๕ ห^๕ น^๕ ตรี^๕ ด้วย^๕ ป^๕ ห^๕ น^๕ ะ^๕ การ^๕ ละ^๕ เส^๕ ย^๕ ด้วย^๕ ภ^๕ าว^๕ น^๕า^๕ เจริ^๕ ญ^๕ ให้^๕
 บ^๕ ัง^๕ เภ^๕ ก^๕ ิ^๕ ข^๕ น^๕ ด้วย^๕ ส^๕ วั^๕ ร์^๕ ฉ^๕ ิ^๕ ก^๕ ิ^๕ ร^๕ ิ^๕ ย^๕ ำ^๕ ก^๕ ร^๕ ะ^๕ ท^๕ ำ^๕ ให้^๕ แข^๕ ็ง^๕ ด้วย^๕ ส^๕ มา^๕ ย^๕ ติ^๕ ความ^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ พร^๕ ้อม^๕
 พระ^๕ องค์^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ช^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ ป^๕ ่วง^๕ คือ^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕ แล^๕ ก^๕ เภ^๕ ส^๕ อ^๕ น^๕ บ^๕ ัง^๕ เภ^๕ ก^๕ ิ^๕ ข^๕ น^๕ ไป^๕
 พร^๕ ้อม^๕ ก^๕ บ^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕ แล^๕ อ^๕ ริ^๕ ย^๕ ม^๕ ร^๕ ร^๕ ค^๕ ัง^๕ ๔^๕ แล^๕ ที่^๕ ค^๕ บ^๕ โค^๕ ย^๕ ไม่^๕ เภ^๕ ล^๕ ือ^๕ แห^๕ ้ง^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕
 คือ^๕ พระ^๕ องค์^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ช^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ ป^๕ ่วง^๕ ด้วย^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ก^๕ ำ^๕ ห^๕ น^๕ ตรี^๕ ๓^๕ ประ^๕ การ^๕
 คือ^๕ ญา^๕ ต^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ติ^๕ ร^๕ ุ^๕ ฉ^๕ น^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ป^๕ ห^๕ น^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ก^๕ ำ^๕ ห^๕ น^๕ ตรี^๕ ว่า^๕ เภ^๕ ล^๕ ำ^๕ น^๕
 ท^๕ ก^๕ ข^๕ ของ^๕ ท^๕ ส^๕ วั^๕ ร์^๕ ท^๕ น^๕ ย^๕ ำ^๕ ก^๕ อ^๕ ย^๕ ำ^๕ น^๕ ญา^๕ ต^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ก^๕ ำ^๕ ห^๕ น^๕ ตรี^๕ ว่า^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕ น^๕ ม^๕ เเท^๕ ย^๕ ง^๕
 อ^๕ น^๕ ความ^๕ บ^๕ ัง^๕ เภ^๕ ก^๕ ิ^๕ ข^๕ แล^๕ ความ^๕ ฉ^๕ ิ^๕ ย^๕ ห^๕ ย^๕ ห^๕ ำ^๕ ก^๕ เภ^๕ ย^๕ ค^๕ เภ^๕ ย^๕ น^๕ ค^๕ ิ^๕ ง^๕ น^๕ ติ^๕ ร^๕ ุ^๕ ฉ^๕ น^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕
 อด^๕ น^๕ ช^๕ ึ่ง^๕ ฉ^๕ น^๕ ท^๕ ร^๕ ำ^๕ ค^๕ ความ^๕ รัก^๕ ไค^๕ วั^๕ ส^๕ เนา^๕ ห^๕ อ^๕ ำ^๕ ไส^๕ ย^๕ ใน^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕ น^๕ น^๕ เส^๕ ย^๕ ค^๕ ิ^๕ ง^๕ น^๕ ป^๕ ห^๕ น^๕
 ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ พระ^๕ องค์^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ช^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ัง^๕ ป^๕ ่วง^๕ ด้วย^๕ ป^๕ ริ^๕ ญ^๕ ญา^๕ ท^๕ ัง^๕ ๓^๕ น^๕
 พระ^๕ องค์^๕ ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ช^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ ก^๕ เภ^๕ ส^๕ ท^๕ ัง^๕ ป^๕ ่วง^๕ ด้วย^๕ อ^๕ น^๕ ละ^๕ เส^๕ ย^๕ ให้^๕ ข^๕ ำ^๕ ต^๕ ก^๕ บ^๕ ท^๕ ัง^๕ ว^๕ ำ^๕ ส^๕ น^๕ แล^๕
 ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ อ^๕ ริ^๕ ย^๕ ม^๕ ร^๕ ร^๕ ค^๕ ัง^๕ ๔^๕ ด้วย^๕ ภ^๕ าว^๕ น^๕า^๕ ให้^๕ มี^๕ ให้^๕ เภ^๕ ก^๕ ิ^๕ ข^๕ น^๕ ใน^๕ พระ^๕ ส^๕ น^๕ ค^๕ ำ^๕ น^๕ แล^๕
 ก^๕ ิ^๕ ง^๕ ผ^๕ ง^๕ แห^๕ ้ง^๕ น^๕ โว^๕ ธิ^๕ ธร^๕ ม^๕ ท^๕ ค^๕ บ^๕ ส^๕ น^๕ ท^๕ ค^๕ บ^๕ ไม่^๕ เภ^๕ ล^๕ ือ^๕ แห^๕ ้ง^๕ ท^๕ ก^๕ ข^๕ ด้วย^๕ ส^๕ วั^๕ ร์^๕ ฉ^๕ ิ^๕ ก^๕ ิ^๕ ร^๕ ิ^๕ ย^๕

โศภิตปัญฺหา ปารายนวรรค

ทำให้แจ้งประภังค์ชกั พระองค์ถึงฝั่งแห่งสมมาปัตติทั้งปวง ด้วย
 อันเสัพย์ทิฏฐุธรรมสุขิวหาร พระองค์ถึงซึ่งความชำนาญ ถึงซึ่ง
 พระบารมีในอริยธรรมแลสมมาปัตติ บรรลุตลอดทุกสรวรรวม ด้วย
 อนตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ให้สำเร็จเวสาร์ชธรรม & ประการ อุดม
 ล้ำเลิศกว่าพุทธบุคคล คือ บัชเจกสัมพุทธเจ้า แลตถาคคตสาวก
 ชินาสทังทั้งปวง “อิทถิ บัญเญหน อากมฺ” ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความ
 ต้องการด้วยปัญฺหา จึงมาสู่พระองค์ ๆ ผู้ทรงพระคุณอันพิเศษไพศาล
 ด้วยประการฉนี้ “วิภูตรูปัสสิญฺญิสฺส” เมื่อบุคคลผู้บรรลุอรปสมมาปัตติ &
 มีรูปัสสิญญาความรู้ความสำคัญในรูปก้าวล่วงเสียแล้ว “สัพพกายี
 ปหายิโน” เป็นผู้ละกายทั้งปวงเสียแล้ว “อชฌัตตญฺจ พหิทธา จ
 นัตถิ กิญฺจิตฺติ ชัสสโต” เห็นอยู่ว่าไม่มีน้อหนึ่งทั้งภายในภายนอก
 “ญาณํ สักกานุปฺปจฺจามิ กถํ เนยฺโย ตถาวิวโ” ข้าแต่พระองค์ผู้บรรพชา
 แต่ตระกูลสักกกระษัตริย์แลบริบูรณ์ไปด้วยอริยทรัพย์อริยรัตน แล
 สามารถด้วยเพียรพยายามไม่กลัวไม่สั่นไหวท จึงทรงพระนามชื่อว่า
 สักกบรมโลกนาถ อนาคาริกขรรษรัตน ข้าพระองค์ขอถามซึ่งญาณ
 ความรู้ของบุคคลนั้น บุคคลมีประการอย่างนั้น จะพึงนำไปด้วย
 อย่างไร ญาณอันยิ่งบุคคลนั้นจะพึงให้บังเกิดขึ้นด้วยอย่างไร
 อธิบายทามนัยในนิตเทสแลอชตถกถา ในบทว่า “วิภูตรูปัสสิญฺญิ-
 ญิสฺส” บุคคลมีรูปัสสิญญาอันก้าวล่วงแล้วนั้น อะไรชื่อว่ารูปัสสิญญา
 บัญญารูทวิถิง ของบุคคลผู้ถึงพร้อมซึ่งรูปาพจรสมมาปัตติ หรือมี
 รูปาพจรสมมาปัตติเป็นทิฏฐุธรรมสุขิวหาร ชื่อว่ารูปัสสิญญา ความรู้

ความสำคัญในรูป เมื่อบุคคลนั้นได้บรรลุรูปาพรตมาขัณฑ์ทั้ง ๔ แล้ว
 ก้าวล่วงรูปสัณญานันเสีย จึงเป็นวิภครุสัณญานี มีสัณญาในรูปอันก้าว
 ล่วงเสียแล้ว บทว่า “สัพพกายะปัททายโน” มีกายทั้งปวงอันละเสีย
 แล้วนั้น รูปกายทั้งปวงของบุคคลผู้บรรลุรูปสมาขัณฑ์แล้วนั้น เป็นของ
 อันสงบระงับ บุคคลนั้นละเสียแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตักขัณฑ์ทาน
 แลวิฆมันนะปะทาน จึงเป็น “สัพพกายะปัททายโน” มีกายทั้งปวง
 อันละเสียแล้ว ละปฏิสนธิในรูปภพเสียแล้ว บทว่า “นัตถิ
 กิณฺญจิตฺตํ สัสสโต” ซึ่งว่าบุคคลผู้บรรลุอากิณฺญายตนสมาขัณฑ์ เห็น
 อยู่ว่า “นัตถิ กิณฺญจ” นี้ คืออากิณฺญายตนลาภบุคคลเห็นอยู่ว่า
 “นัตถิ กิณฺญจ” ไม่มีน้อยหนึ่ง ๆ ด้วยวิขัสสนาขัณฑ์ เห็นแจ้งชัด
 ซึ่งไม่มีแห่งวิญญาณ ฉานลาภบุคคลนั้นเข้าสู่สมาขัณฑ์ ออกจาก
 สมาขัณฑ์นั้นแล้ว ทำวิญญาณไม่ให้เป็นขึ้น ให้อินทรธานหายไปเสีย
 ย่อมเห็นอยู่ว่า “นัตถิ กิณฺญจ” ไม่มีน้อยหนึ่ง ๆ ดังนี้ ทั้ง
 ภายในแลภายนอกนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้สัสตักกะ ข้าพระองค์ขอถาม
 ซึ่งญาณของบุคคลนั้นว่า ญาณเช่นไรบุคคลนั้นพึงปรารถนา บุคคล
 เช่นนั้นจะพึงนำไปอย่างไร บุคคลบรรลุอากิณฺญายตนสมาขัณฑ์เช่นนั้น
 จะพึงให้ญาณอันยิ่งเกิดขึ้นอย่างไร

“อติสัสส ภควา” ลำดับนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ จะประกาศ
 พระญาณของพระองค์ทรงทราบซึ่งบุคคลเช่นนั้น ไม่มีสิ่งอันใดจะกระทบ
 เฉพาะกักกันไว้ แก่ไปศาลมาฉนวนนั้น เมื่อจะตรัสพยากรณ์ญาณ
 ของบุคคลผู้บรรลุอากิณฺญายตนนั้น จึงตรัส ๒ พระคาถาว่า

โสฬสขัณฑ์หา ยารายนวรรค

“วิญญาตัญญูจิตฺตโย สัพฺพา อภิชานํ ตถาคโค” พระตถาคตผู้ยิ่งใหญ่จริง
 ซึ่งทรงแห่งวิญญาตทั้งปวง “จิตฺตัญฺจนตฺตเมณํ ชานาติ วิมุตฺตํ คัพฺปปรายณํ”
 พระตถาคตย่อมรู้ซึ่งบุคคลอื่นตั้งอยู่ แลบุคคลผู้พ้นพิเศษแล้ว บุคคล
 มีกรรมนั้นเป็นคติที่จะไปในเบื้องหน้า พระตถาคตย่อมรู้บุคคลนั้น ๆ แจ่ม
 ชัดทุกประการ

ถวายเป็นนิตเทสแลอัครกถา ซึ่งพระองค์ตรัสว่าพระตถาคต
 ฐิตังแห่งวิญญาตทั้งปวงนั้น พระองค์ทรงทราบที่ตั้งแห่งวิญญาต ๔
 ทั่วยอานาจแห่งอภิสังขาร ทรงทราบที่ตั้งแห่งวิญญาต ๗ ทั่วยอานาจ
 แห่งขุณฺโณติ ซึ่งว่า พระตถาคตทรงทราบที่ตั้งแห่งวิญญาต ๔ ทั่วย
 อานาจแห่งอภิสังขารนั้นอย่างไร “วุตฺตํ เหน็ด ภาควตา” จริงอยู่ค้ำ
 พระผู้มีพระภาคย์ ได้ตรัสแล้วแต่ภิกษุทั้งหลายว่า วิญญาต
 เมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย มีรูป
 เวทนาสัญญาสังขารเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นในรูปเวทนาสัญญาสังขารตั้งอยู่
 เมื่อเสพยนิทานความเพลินแล้ว ย่อมถึงซึ่งความเจริญองงามไพบลย
 พระองค์ทราบดีวิญญาตัญญูจิตฺต ๔ ทั่วยอานาจอภิสังขารด้วยประการฉนั พระ
 ผู้ทรงพระภาคย์ทรงทราบวิญญาตัญญูจิตฺต ๗ ทั่วยอานาจแห่งขุณฺโณตินั้น
 อย่างไรเล่า แก้วา จริงอยู่ค้ำพระผู้มีพระภาคย์ได้ตรัสแล้วว่า สัตว
 ทั้งหลายมีกายมีสัญญาต่าง ๆ เหมือนมนุษย์แลเทพยดาบางพวก
 แลวินยาศบางพวก อันนี้เป็นวิญญาตัญญูจิตฺตที่ ๑ มีอยู่ สัตวทั้งหลาย
 มีกายต่าง ๆ กัน มีสัญญาเป็นอย่างเดียวกัน เหมือนพรหมภายใน
 ในปฐมฌานภูมิ อันนี้เป็นวิญญาตัญญูจิตฺตที่ ๒ มีอยู่ สัตวทั้งหลาย

มีกายเป็นอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่าง ๆ เหมือนเทพดาเจ้าเหล่า
 อภิสสร อันนี้เป็นวิญญาณฐฐิติที่ ๓ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายมีกายมีสัญญา
 เป็นอย่างเดียวกัน อันนี้เป็นวิญญาณฐฐิติที่ ๔ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลาย
 เพราะมาก้าวล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาด้วยประการทั้งปวง เพราะอัสตงค์ทัย
 ไปแห่งปฏิฆสัญญา ไม่ทำในใจซึ่งนานตตสัญญา เข้าถึงอากาศาณญ
 ายตนสมาบัติ มีปริกรรมว่า “อนันโต อากาโล” อากาศไม่มีที่สถ
 ทังนี้ เป็นวิญญาณฐฐิติที่ ๕ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายเพราะมาก้าวล่วงเสีย
 ซึ่งอากาศาณญายตนะด้วยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณญายตนะ
 มีปริกรรมว่า “อนันโต วิญญาณ” วิญญาณไม่มีที่สถ อัน
 เป็นวิญญาณฐฐิติที่ ๖ มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายมาก้าวล่วงวิญญาณญาย
 ตนะเสียด้วยประการทั้งปวง เข้าถึงอภิญญาญายตนะมีปริกรรมว่า
 “นัตถิกัญจิ” ทังนี้ อันนี้เป็นวิญญาณฐฐิติที่ ๗ พระตถาคตทรงทราบ
 วิญญาณฐฐิติ ด้วยอำนาจปฏิสนธิด้วยประการฉนี้ บทว่า “ติฏฐัน
 ตเมเน ชานาติ” พระตถาคตทรงทราบซึ่งบุคคล อันตั้งอยู่นั้น ๆ ทรง
 ทราบซึ่งบุคคลอันตั้งอยู่ด้วยอำนาจมีมาภิสัขารว่า บุคคลผู้นั้นจะมีคติ
 ที่ไปอย่างนั้นในเบื้องหน้า ทรงทราบสัตว์บุคคลอันตั้งดำรงอยู่นั้น ๆ ว่า
 บุคคลผู้นั้น เบื้องหน้าแต่มีภระเพราะแตกแห่งกายจักเข้าถึงอภายทศค
 ติวินยาตนรก บุคคลผู้นั้นจะเข้าถึงกามนิคสัตถุคิริจฉาน บุคคลผู้นั้น
 จะเข้าถึงเปตวิสัย บุคคลผู้นั้นจะบังเกิดในมนุษย บุคคลผู้นั้นจะเข้า
 ถึงสุคติโลกสวรรคต พระองค์ทรงทราบสัตว์บุคคลนั้น ๆ ด้วย
 อำนาจมีมาภิสัขารด้วยประการฉนี้ แลทรงทราบซึ่งบุคคลผู้พิเศษ

โสฬสขัณฺหา ปารายณวรรค

แล้ว ทั่วยากิณฺญจฺญายตนสมาขัติ มีากิณฺญจฺญายตนสมาขัติ
 เป็นคติที่ไปณะเียงอน่า “ากิณฺญจฺญายตนสมาขัติ ญัตฺวา นันทิสฺสญฺโญ—
 ชนํ อิติ” บุคคลมารู้ถึงที่เกิดชนพร้อมแห่งากิณฺญจฺญายตนสมาขัติ
 แล้วว่านันทิความเพลินเป็นสโยชนฺ์เกรองผก เกรองหนองเหินยวไว้
 “เฮวเมตํ อภิณฺญาย ตโต คัตถ วิขัลลติ” บุคคลมารู้ยิ่งรู้จริงเห็นจริง
 ซึ่งความชอนอย่างนั้นแล้ว แต่ันนั้นยอมเห็นแจ้งชัดในากิณฺญจฺญายตน
 สมายตนัน โดยไตรลักขณานขัสนาณฺญาณ “เอว ญาณํ ตถ คัลลส
 พฺรหฺมณิสฺส วุตฺตมโต” อริยมรรคญาณของท่านผู้เป็นชีณาสวพรหฺมณ
 นั้น มีพรหฺมจรรยชอนอยู่ยแล้ว เป็นญาณอันจริงอันแท้ไม่แปรปรวน
 เป็นอย่างอื่นเทียวแล้ว

ความในนิตเทคแลอิตถกถา บทว่า “ากิณฺญจฺญายตนสมาขัติ ญัตฺวา”
 การกบุคคลรู้ซึ่งแดนเกิดแห่งากิณฺญจฺญายตนะทั้งนั้น
 อะไรเป็นแดนเกิดแห่งากิณฺญจฺญายตนะ ก็มาภิสัขารผู้ให้อากิณฺญ—
 จฺญายตนะเป็นไปพร้อม ท่านกล่าวว่า “ากิณฺญจฺญายตนสมาขัติ”
 แดนเกิดแห่งากิณฺญจฺญายตนะ อิตถกถามกฺลขมฺมารู้ซึ่งกัมมา—
 ภิสัขาร อันให้อากิณฺญจฺญายตนะเป็นไปพร้อมว่าเป็นแดนเกิดแห่ง
 ากิณฺญจฺญายตนะ มารูว่าเป็นเกรองผก เป็นปลีโพเกรองพัวพัน
 เลือกซึ่งพิจารณาทำให้แจ้ง บทว่า “นันทิสฺสญฺโญชนํ” นันทิสโยชน—
 โยชนัน ครอบาคความกำหนดในอรปสมายติ ท่านกล่าวว่า
 นันทิสโยชน การกบุคคลมาเลือกซึ่งพิจารณาทำให้แจ้งซึ่งอรปราค
 ว่าเป็นนันทิสโยชน การกบุคคลรู้จริง เห็นจริงทั่วยประการนั้นแล้ว

เข้าสู่อาภิเษกญญาคนสมายัตติ ออกจากสมายัตตินั้นแล้ว พิจารณา
 เห็นแจ้ง ซึ่งจิตรแลเจตสิกในอาภิเษกญญาคนสมายัตตินั้น โดยเขน
 ของไม่เที่ยงเขนตกข้เขนอนัตตาจนกล้าเขนยถำภตญญาณทัตสนะ ถอน
 ภาหะความถ่อมนันค้วยตถหามาเนทิจญฐีเสย โดยกำลังวิษัสสนาเขน
 ตทังคยทาน จนบรรลุนพิพิทาวิราคะอริยมรรค อันสยายคลายกิเลส
 เครื่องย้อมจิตรให้ปราศไปเขนสมจเฉตยทาน อริยมรรคญาณของ
 ท่านผู้เขนชัณาสวพราหมณ์ มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้วนัน เขน
 พระญาณอันจริงอันแท้ ไม่แปรปรวน

อธิบายในนิกเทศว่า กัลยาณช่ดชน แลเสชชคคล ย่อม
 อยู่พรหมจรรย์ เพื่อบรรลถึงธรรมที่ตนยังไม่ถึง เพื่อดงทยเพื่อทำ
 ให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ถึงทยที่ยังไม่ทำให้แจ้ง พระอรหันตชณา
 สวพราหมณ์ มียาชธรรมทั้ง ๗ อันละเสยแล้ว มีพรหมจรรย์นั้นได้
 อยู่จบแล้ว “กตกรณโย” มีกิจทำจะต้งทำได้ทำสำเร็จแล้ว
 “โอหิตภาโร” มีภาระอันหนักคืออุปาทานฉันรทั้ง ๕ อันปลดปลงเสย
 แล้ว “อนชัตตลทัตโต” มีประโยชน์คนอันได้ตามถึงแล้ว “ปริกชั
 ฌณาสัญญชโน” มีกิเลสเครื่องประกอบสั่วไว้กับภพสิ้นรอยแล้ว
 “สัมมทัญญวามัคโค” เป็นผู้รู้ชอพนพิเศยแล้ว อริยมรรคญาณ
 ของพระอรหันตชณาสวพราหมณ์มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้วนัน เขนญาณ
 อันจริงอันแท้ ไม่แปรผันเลยแล้ว

โสฬสขุญหา ปารายนวรรค

เหว่ ภควา เทเสสิ สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ทรงเสด็จพระสุตร
 ไปสาธขุญหาพยากรณ์ภาสิต ด้วยนิญญคือพระอรหัตตผลจบแล้ว
 ไปสาธมาณพกขัศิษย์พันหนึ่ง ก็ได้สำเร็จพระอรหัตตผล ดำรงอยู่ใน
 เอหิภิกขุอุปสัมปทา นัยกกระพุ่มหัตถ์มีสักการพระโลกนาถ
 ประกาศให้เทพยตามนุษย์ทราบว่า พระผู้มีพระภาคย์เป็นพระศาสดา
 ข้าพระองค์เป็นสาวก ๆ สัตว์อันหลายพันซึ่งมีฉันทโยคาธิบายเป็น
 อันเดียวกันกับไปสาธมาณพนั้น ก็บรรลุโลกตตรธรรมเพียงเสขภูมิ
 ของคำ ในอาศนมณฑลที่หนึ่งพึงธรรมเทศนาไปสาธขุญหาพยากรณ์
 เหว่ก็มีด้วยประการฉนี้ ฯ